

Betekintő

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára tudományos folyóirata

Impresszum

Kiadja: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Felelős kiadó: Cseh Gergő Bendegúz

Főszerkesztő: Szécsényi András

Szerkesztők: Takács Tibor, Katona Klára, Krajesír Lukács

Szerkesztőségi titkár: Joó Adrienn

Grafikus tervező: Gyulai Kati

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás

Angol nyelvi szerkesztő: Hegedüs Gyula

Informatikai szerkesztő: Borkúty László

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös u. 7.

Elektronikus levélcím: betekinto@abtl.hu

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788–7569 (online)

Tartalomjegyzék

2023/1. szám

Varga Krisztián: MAGYAR ANARCHISTÁK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN,
1936–1939. 1. rész

Simon Attila: HANCSOVSKY. EGY ELLENTMONDÁSOS TÖRTÉNET
REKONSTRUKCIÓJA

Szamborovszkyné Nagy Ibolya: „MARADJATOK MEG EZÉRT A HITBEN SZILÁRDAN
ÉS ÁLLHATATOSAN”. A kárpátaljai református közösség megmaradási esélyei és
lehetőségei a Szovjetunióhoz történt csatolás után

Csapody Tamás: LÉGRÁDY GYULA SZEREPE TÓTH ILONÁÉK PERÉBEN

Csatári Bence: A TÁJÉKOZTATÁSI HIVATAL KAPCSOLATA A KORMÁNYZATTAL
1958–1963 KÖZÖTT

Szilágyi Gábor: „ÚJ ORSZÁGOT ÉPÍT A...”. Földes György: Nemzet és hegemonia.
Magyarország 1945—1989. Napvilág, Budapest, 2021. 291 oldal

Joó Adrienn: A KORONATANÚ

Joó Adrienn: „...TI IS ÉLNI FOGTOK.” Pógyor István mártírhalála

===== Szamborovszkyné Nagy Ibolya =====

/// „Maradatok meg ezért a hitben szilárdan és állhatatosan”

A kárpátaljai református közösség megmaradási esélyei és lehetőségei a Szovjetunióhoz történt csatolás után

Mindent szabad, de nem minden használ
(1Kor 6,12)

=== Bevezetés

A kárpátaljai református közösséget a 20. század folyamán kétszer szakították ki a magyarországi református anyaegyház szervezeti kötelékéből: először az első világháborút követően, majd a második világháború után. Ezen erőszakolt elszakítottság generálta, hogy 1923-ban a Kárpátok nyugati lábánál maradt több tíz ezer hívet tömörítő egyházközségek kénytelenek voltak létrehozni saját egyházkerületüket, amely aztán húsz év alatt önálló szervezetté fejlődött. Így az öt és fél évnyi *kismagyar* időszakot követő szovjet bekebelezés majdhogynem *ismerős* helyzetbe toltja újra az ott ragadt reformátusokat. Az 1944 ősze és 1949 decembere közötti időszak azonban egy háború utáni átmenetet jelentett a Szovjetunióhoz csatolt területen rekedt reformátusok számára, hiszen egyrészt a közösségek a jelzett időszakban nem kaptak engedélyt az új államhatalomtól hivatalos működésükre (illegálisan tevékenykedtek), másrészt az állami hivatalok arra törekedtek, hogy valahogyan *besorolják* ezt a számukra új felekezetet saját meglévő struktúráikba. Jelen tanulmányban az 1944 októbere és 1948 áprilisa közötti, igen sűrű időszaknak a történéseit vizsgáljuk.

Az elemzés elsődleges célja, hogy rávilágítson arra a bonyolult történelmi állapotrara, amely 1944 után determinálta a Kárpátalján működő református egyházközségek tevékenységét, valamint hogy feltárja, miként érvényesítette autoritását a szovjet hatalom velük szemben, illetve hogyan gátolta meg a közösség saját belső mechanizmusa alapján történő egyházi vezetéválasztást. Emellett párhuzamosan arra fektetük a hangsúlyt, hogy – túllépve a történelmi kronológia szabta faktokráfiai narratíván – feltárjuk az események belső mechanizmusait, mely más megvilágításba helyezi a korabeli történések szereplőit, cselekedeteik mozgatórugóinak vizsgálatát helyezve a fókuszba.

Fenti szempontok alapján kettős módszertani megközelítést alkalmaztunk, mely során elsősorban levéltári források alapján tártuk fel a tárgyalt korszak eseményeit, majd ezek vizsgálatát és értelmezését végeztük el Rogers Brubaker – nemzeti kisebbség, nemzetiesítő állam és anyaország – hármas konfigurációjának elmélete alapján.

A téma úgy a magyar, mint az ukrán nyelvű történetírásban megjelenik. Utóbbi kutatások főleg a vidék protestáns felekezeteire koncentrálnak (főleg az evangéliumi keresztény-baptisták miatt),¹ ám olyan munkák is születtek, melyek a kárpátaljai reformátusok 1944 utáni kérdésével foglalkoznak.² Azonban ezek a munkák mindenekelőtt egyes momentumokra, eseményekre összpontosítanak, s mivel forrásul szinte kizárólagosan a szovjet állami vallásügyi hivatalban képződött iratanyagot használják, nagyrészt a szovjet állami struktúrák felőli perspektívából tárják fel a korszakot és a kérdést. Eközben a magyar nyelven megjelent munkákat a református lelkészek letartóztatási történetét feldolgozó tanulmányok és egy gyűjtemény,³ illetve az azokat túléltek visszaemlékezései uralják.⁴

= = = Vizsgálati kiindulópontok

Elemzésünk alapvetése a fent említett Brubaker hármas konfigurációjának elmélete, amely szerint a 20. századi kelet-közép-európai régióban szembetűnően megszűnt a kulturális és politikai határok közötti egybeesés. Az újonnan kialakult és/vagy létező politikai hatalmak – *nemzetiesítés* címszó alatt – emberek tízmillióit helyezték *saját* nemzeti területükön kívül.⁵ A brubakeri konfiguráció három pillérét a nemzeti kisebbségek, az őket bekebelező nemzetiesítő állam és anyaország képezi. Ebbe a viszonyrendszerbe kerültek a kárpátaljai magyar reformátusok (nemzeti kisebbség), miután 1944 őszén a Szovjetunió (nemzetiesítő állam) elszakította a területet Magyarországtól (anyaország). A Szovjetunió a szó klasszikus értelmében nem volt mononacionális nemzetiesítő állam, mert nem volt kinyilatkoztatott államalkotó népe. Ez a klasszikusnak tartott viszonyrendszer a kiindulópontja a régióban politikailag kialakult helyzetnek, amely ebben a konkrét esetben még két szereplővel bővült: az egyik az evangéliumi keresztény-baptisták (ЕКВ) szervezete,⁶ a másik a Keleti Baráti Kör (amely elkülönült a reformátusokon belül). Előbbi színre lépését az mozgatta, hogy befogadja protestáns gyűjtőszervezetébe a – Magyarországról nézve – *pásztor nélkül maradt* reformátusokat, míg utóbbiakat saját dogmatikus elveik

1 = = Лисенко, 1998; Лешко, 2002; Войналович, 2005; Бондарчук, 2019.

2 = = Саламаха, 2001; Лешко, 2003; Шерстюк, 2012; Капітан, 2013а, 2013б.

3 = = Fodor, 2016; 2017а; 2017б.

4 = = Kovács, 1990; Forgón, 1992; Hargita (szerk.), 1995; Horkay, 1998; Szántó (szerk.), 2000.

5 = = Brubaker, 2006: 4.

6 = = 1947-ra az EKB szervezetébe már beolvasztották a szabad keresztényeket, a pünkösdistákat, majd az észt, lett és litván baptistákat, az Apostoli tanítás szerinti evangéliumi keresztényeket, végül a mennonitákat is. Lásd: Белякова–Добсон, 2015: 23.

megvalósítási lehetőségét szerették volna előmozdítani. Jelen esetben így vált a klaszikusnak tartott brubakeri rendszer ötszereplőssé: kárpátaljai magyar reformátusok, Szovjetunió, anyaország, evangéliumi keresztény-baptisták és a Keleti Baráti Kör (КБК). Utóbbi szereplő belépésével az addig statikusnak vélt viszonyrendszer dinamikussá alakult, amikor a КБК saját csoportjától (reformátusok) történő elkülönülését és a szemben álló félhez (ЕКВ) történő csatlakozásának egyértelmű szándékát kinyilatkoztatta. Hogy ezekben a kapcsolatrendszerekben mennyire érhető tetten a kárpátaljai reformátusok esetleges nemzeti közömbösségének és/vagy felekezeti azonosulásának kettősségbe rendeződése (vagy inkább spektrumba, esetleg halmazba tolódása),⁷ tanulmányunkban ezt is vizsgáljuk. A szerteágazó viszonyrendszerben tetten érhető kötődések számtalan kérdést vetnek fel, ezeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében két halmazba rendezve vizsgáltuk.

Először a kárpátaljai reformátusok halmazában gyűjthető kérdéseket fogalmazzuk meg: miként kapcsolódtak és integrálódtak az új állam szerkezetébe; miért bomlott meg csoportidentitásuk homogenitása, és miért akart egyik részük feltétel nélkül csatlakozni az ЕКВ-hoz; ugyanekkor miért ellenezte oly hevesen másik részük ezt a lehetséges csatlakozást? S felmerült-e bármelyik félben a nemzetiség kérdése akármilyen konstrukcióban? Elvégre a kárpátaljai reformátusok etnokulturális affinitása egyértelműen magyar volt, vagyis *magyar nemzeti kisebbségről* beszélünk, nem pusztán etnikailag magyar származásúakról.⁸ Nem kevésbé releváns megvizsgálni azt is, mit diktált az adott helyzet logikája, és a reformátusok mit válaszoltak rá. Egyben mérlegelték-e a szovjet birodalom lehetséges válaszreakcióját vagy annak a közösségre gyakorolt hatását? Végezetül, milyen eredménnyel járt számukra a döntés?

A kérdések másik csoportja a szovjet államszervezet működésével kapcsolatos: a szovjet állam miként érvényesítette autoritását a reformátusokkal szemben; miért és minek a következtében és hogyan változott meg a bürokrácia álláspontja a reformátusok elsődleges beolvasztásának akaratából kiindulva, azok önálló egyházként történő elismeréséig? Hogyan zajlott az álláspontváltás, milyen események és okok készítették a – különben merev – szovjet hivatali rendszert elképzelésének megváltoztatására? Mindeközben nem hagyható figyelmen kívül a kárpátaljai reformátusok és a szovjet állam viszonyának egyértelműen és erősen aszimmetrikus volta sem. Ez pedig felerősíti annak a kérdésnek a jelentőségét, hogy az állami bürokrácia arra a következtetésre jutott, miszerint se fel nem számolta (mint a kárpátaljai görög katolikusok munkácsi püspökségét), se be nem olvasztotta a református közösséget, hanem külön egyházként legitímálta.

A kérdések megválaszolása során nem kerülhető meg az identitás fogalma sem, hiába merülnek fel időnként annak túlhaladottságáról szóló állítások.⁹ Úgy véljük,

7 = = Egry, 2015: 473.

8 = = Brubaker, 2006: 12.

9 = = Fox–Miller-Idriss, 2008.

ebben a konkrét esetben megkerülhetlenné válik a csoportok elkülönülésének, álláspontjuknak, (ön)meghatározásuknak vizsgálata. A folyamatosan változó viszonyrendszerben is tetten érhető a többszörös identitás megnyilvánulása: protestáns – református – magyar nemzetiségű – szovjet állampolgár. Mindez ugyan kényszerhelyzet szülte állapotot jelez, de (a csoport túlélése céljából) valamilyen kiegyezési kapcsolatrendszerben mégiscsak együtt volt kénytelen létezni. Ez ebben az esetben – felekezeti szempontból – többszörös identitásvállalást jelentett, ugyanis a magyar nemzetiségű ember nem csak és kizárólagosan református volt Kárpátalján (mert római vagy görög katolikus is lehetett, protestánsként pedig még a hetednapi adventisták közösségének tagja is). Ha a felmerülő kérdésre, miszerint volt-e a fenti identitáslánc elemei között hierarchia, a válasz igen, akkor az újabb kérdést generál: a viszonyrendszerben szereplők közül kinek a szempontjából vizsgáljuk a hierarchiát?

Tanulmányomban arra törekszem, hogy az események korabeli helyzetképét rögzítsem, s a két- vagy többoldalú interakciók folyamatát az egykori történeti kép racionális állapotához közelítsem, nem pedig egy utólag – a visszaemlékezések által – kreált múlthoz gyűjtsek megerősítő forrásokat. Ebben a helyzetben az alulnézeti perspektíva (bottom-up approach) adja a legalkalmasabb lehetőséget a feltárássra, ami a korabeli forrásanyag elemzésével lehetőséget ad a megalapozott következtetések levonására.

Nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy az egész eseménysorra rányomja a bélyegét az a történeti tér, ahol az események játszódnak, amit még inkább megerősít a többségükben hivatali iratok elemzése. Ezekből az iratokból azonban (az esetek zömében) csak a csoportidentitás rajzolódik ki, az azonban erős kontúrokkal és pontosan meghatározza a *mi csoportunk* és az *ő csoportjuk* közötti különbségeket.¹⁰ Ezek a csoportkonstrukciók nem (vagy elsősorban nem) az államhatalom-váltás következtében jöttek létre, hanem egy előtte is létező erős felekezeti identitást feltételeztek a reformátusok részéről, amely nem állt szemben az evangéliumi keresztény-baptistákkal, csak védte saját önmeghatározásainak elemeit és kereteit. Ahogyan Egry Gábor kiemelte, miközben a saját csoporttulajdonságait erősítették, a másiktól elválasztó különbségeket is esszencializálták.¹¹ Megfigyelhető, hogy ezzel a folyamattal egyben etnicizálták is azokat.¹²

== = Az 1944-es impériumváltás és a reformátusok

A reformátusok megmaradásért folytatott küzdelme olyan régióban zajlott, amely igazi peremterület vagy – Morgane Labbé szóhasználatával élve – határterület, amely vallások és politikai rendszerek találkozásának színtere volt mindegyik államalaku-

10 == Jenkins, 2002.

11 == Egry, 2012: 72.

12 == Feischmidt, 2010: 7–29.

latban, amely a 20. században bírta azt.¹³ Frederick Jackson Turner meghatározása szerint ez a határvidék *a hullám külső szélé*,¹⁴ amelyet figyelmen kívül hagytak a történelmi kutatások,¹⁵ vagy ha mégis foglalkoztak vele, akkor azt legtöbbször egyszempontú megközelítéssel tették, az épp időszerű hatalom látószögéből.

Lakossága úgy nemzetiségi, mint felekezeti és identitási szempontból is sokszínű volt. A vidék megnevezése 1919-től attól függően változott, hogy épp melyik államhatalom, birodalom bírta. A régió jelenlegi elnevezése is különböző az egyes nyelveken. Az első világháború végéig a térség a Magyar Királyság Ung, Bereg, Ugo-csa és Máramaros vármegyék közigazgatásához tartozott, s nem volt különálló régió. 1919-ben a frissen megalakult első Csehszlovák Köztársaságban szervezték politikai-közigazgatási régióvá *Podkarpatska Rus* (Kárpátaljai Rusz) néven. Akkori elnevezése birodalmi szemszöget rögzített,¹⁶ ugyanis a régió – Csehszlovákia földrajzi viszonyait tekintve – semmilyen sajátos földrajzi jellemzővel nem rendelkezett, kizárólag a prágai kormányzat térértelmezése szerinti elhelyezkedése alapján kapta nevét ('a Kárpátok hegység lábainál, alján elterülő'), vagyis közigazgatásba történő szervezése tisztán politikai döntés eredménye volt. A cseh elnevezés saját nyelvű változatát használta a helyi ukrán/ruszin és magyar lakosság is, mert számukra földrajzilag pontosan határozta meg azt a helyet, ahol éltek. Miután az 1938-as első bécsi döntés értelmében a vidék délnyugati síksági része visszakerült Magyarországhoz, azokat visszacsatolták az eredeti vármegyéikhez, s csak az 1939 márciusában visszafoglalt (ruszin/ukrán többségű) területet nevezték Kárpátaljai Kormányzóságnak. E rövid időszak után, az 1944-ben történt államhatalom-váltás idején, a régió szovjet fennhatóság alá került, s elnevezésének a *Pod-* ('alatt') előtagja *Za-ra* ('túli') lett cserélve, mivel megváltozott a földrajzi viszonyítási pont. Moszkvából nézve ez a terület immár 'a Kárpátok hegységen túli vidék'-ké vált, s immár *Zakarpattja* ('Kárpátontúl') lett belőle, miközben a helyi közösségek lokális identitása továbbra is mint *kárpátaljai* élt tovább. Jelenleg is a szovjet birodalmi elnevezést használják a vidék hivatalos megnevezésére, ugyanis a területet magába foglaló állam fővárosából nézve a régió a hegyláncon túl van.

13 = = Labbé, 2019: 162.

14 = = Turner „határelmélete” a 19. század végén a határterületek fejlődésében kimutatta az interakciók (oda-vissza történő hullámzások) és a földrajzi helyzet szerepét és jelentőségét, amelynek következtében ezeken a területeken olyan egyedi, eredeti társadalmi és egyéni helyzetek jöttek létre, amelyek nem sajátosságai a homogén politikai, etnikai, kulturális közegeknek. Ez az állapot a mai napig jellemző az általunk tárgyalt régióra, Kárpátaljára.

15 = = Тернер, 2011: 13.

16 = = Az első Csehszlovák Köztársaságot klasszikus nemzetállaként definiálják a mai napig, holott nem volt homogén nemzetállam: csehek, morvák, szlovákok, németek, magyarok, ruszinok/ukránok éltek benne jelentős számban. Birodalmi jelzővel sem igazán illik hivatkozni rá, pedig reakcióiban, hatalmi döntéseiben, viszonyulásaiban (nem minden állampolgárához viszonyult egyformán) a birodalmiság vonása több helyen és időben is tetten érhető volt.

1944. október végére a szovjet csapatok befejezték a vidék birtokbavételét. A beözönlő Szovjet Hadsereget nem fogadta polgári ellenállás, az etnikailag és felekezeti-
leg egyaránt kevert Kárpátalján november végétől mégis tömeges deportálások zaj-
lottak,¹⁷ amelyek nem transzfer jellegűek voltak,¹⁸ ahogyan az 1945 utáni német-
lengyel–magyar–csehszlovák lakosságcsereket és a németek kitelepítését nevezték eu-
femisztikusan.¹⁹ Jelen esetben ez etnikai (magyar és német) és nemi (férfi lakosság)
alapú válogatás utáni deportálás volt. S ez is az etnikai (szláv) homogenitás eléré-
sét célozta meg, hisz kivonta a régióból a (18–50 év közötti) nemzőképes férfi lakos-
ságot és – a Szovjet Hadsereg közreműködésével – a szovjet birodalom különböző
kényszermunkatáborába hurcolta. A nemzeti kérdés eltűnt a nyilvánosságból, mert
a maradék nem szláv lakosságot magyarul beszélő szovjet állampolgárokká minő-
sítették,²⁰ amely megfogalmazás teljesen megfelelt az internacionalizmus ideoló-
giájának. Ezt követően a Szovjetunióban és szocialista holdudvarában (1991-ig) nem
esett szó a Kárpátalján élő magyar nemzetiségű emberekről, akik nemcsak etnikailag
voltak magyar származásúak, hanem magyar nemzeti kisebbségként maradtak meg
a szovjet birodalom legnyugatibb csücskében.²¹

Az internálások során a történelmi egyházak papjait nem vitték el, de a refor-
mátus hívek száma jelentősen megcsappant. Az elhurcolások több 10 ezer embert
érintettek,²² a református gyülekezetek 20–25%-át *deportálták*.²³

A vidéket 1944-ben még nem csatolták a Szovjetunióhoz. Az 1944. október 28.
és 1946. január 22. közötti időszakban egy átmeneti államalakulat, *Zakarpatszka Uk-
rajina* (Kárpátontúli Ukrajna) működött a területen. Ez a szovjet bábállam szinte
azonnal elkezdte a vidék történelmi egyházainak visszaszorítását, amelynek fokoza-
tai voltak: az állam és az egyház, illetve az állam és iskolák azonnali szétválasztása;
a felekezeti iskolák államosítása; a hitoktatás kiszorítása az iskolákból, majd teljes
betiltása; az egyházközségi tulajdon közvagyonná, a templomok állami tulajdonná
nyilvánítása. 1946. január 22-én a Szovjetunió hivatalosan is magához csatolta a régi-
ót, és 1946. január 25-én a területen hatályba léptek a Szovjetunió 1936-os, illetve az

17 = = A szovjet hadsereg *háromnapos helyreállítási munka* címszó alatt vitte el a kato-
naköteles német és magyar férfiakat a Szovjetunió különböző területeire.

18 = = Mivel csak a férfiakat vitték el, s hivatalosan csak egy meghatározott időre.

19 = = Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea, 2011: 51–52.

20 = = Uo. 53.

21 = = A szovjet hatalom a vidék magyarságát *szovjet-magyaroknak* nevezte, akik szár-
mazása azonban soha sehol nem jelent meg hivatalos szinten, mintha mindig is
a Szovjetunió területén éltek volna. Ennek az elvnek a mentén vált lehetővé, hogy
1953-tól engedélyezték a magyar nyelvű középiskolai oktatás, az 1960-as évek máso-
dik felétől pedig a magyar nyelvű sajtó- és könyvkiadást is.

22 = = MRE ZSL, 2.f. fond, 41.d. 1947/1726. Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Reformá-
tus Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint, 3.

23 = = Uo. 1.

Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság 1937-es alkotmánya és törvényei.²⁴ Ebből kifolyólag életbe lépett a Népbiztosok Tanácsának 1918. január 20-i dekrétuma a lelkiismereti szabadságról és az egyházi és vallási közösségekről. A vallási szervezetek ellenőrzését Kárpátalján is az 1943–44-ben felállított két állami szervre (Orosz Ortodox Egyház Ügyeinek Tanácsa és a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa) bízta.

A szovjet bürokrácia nem vesztegette idejét, s a bekebelezés után szinte azonnal napirendre tűzte a kérdést, hogyan lehetne az itt talált protestánsokat állami ellenőrzés alá helyezni. A probléma megoldását az evangéliumi keresztény-baptisták 1944-ben legalizált²⁵ szervezetének felhasználásával vélték megtalálni, amely ekkorra szorosan együttműködött az államhatalommal, aminek következtében a szovjet politika eszközévé váltak.²⁶ 1946 januárjának végén érkezett meg Kárpátaljára A. L. Andrejev,²⁷ akinek elő kellett készítenie az ún. *szabad* keresztény gyülekezeteknek²⁸ az Evangéliumi Keresztény-baptisták Össz-szövetségi Tanácsához (ЕКВÖТ) (eredeti orosz megnevezése: Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов) történő csatlakozását. Az ЕКВÖТ és a szabad keresztények között a tárgyalások február 22-én Munkácsra el is kezdődtek, ám végül mégsem született a szovjet hivatalnak tetsző végeredmény, mert a kis protestáns felekezetek a csatlakozási szerződést a kényszer hatása alatt ugyan aláírták, ám később pont a kényszerítő körülményekre hivatkozva, visszakoztak, s önállóságuk megőrzését deklarálták.²⁹ 1947-re az ЕКВ szervezetébe beolvasztották a szabad keresztényeket, a pünkösdistákat, majd az észti, lett és litván baptistákat, az Apostoli tanítás szerinti evangéliumi keresztényeket, végül a mennoitákat is.³⁰

1946 tavaszán mindezek ismeretében látogatott Kárpátaljára a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa (eredeti orosz megnevezése: Совет по делам религиозных культов) ukrán tagköztársasági szervének vezetője, Petro Viljhovij,³¹ aki Munkácsot is felkereste, s megbeszélést folytatott a város két – Kovács József református és Stumpf Jenő baptista – lelkészével is. A kijevi hivatalvezető feltette a kérdést, hogy a kárpátaljai református lelkészek melyik kormányt tekintik magukra nézve jogérvényesnek: a szovjetet vagy a magyart? A megjelentek válaszukban leszögezték: „*A Szentírás alapján*

24 = = Данилець, 2013: 91.

25 = = Мűködését az állam hivatalosan elismerte és engedélyezte.

26 = = Белякова, 2019: 427.

27 = = Andrejev A. L. (1882–1966) ekkor az Evangéliumi Keresztény-baptisták Össz-szövetségi Tanácsa elnökének helyettese, az USZSZK főpresbitere volt.

28 = = A szabad keresztények megnevezés valójában a plymouthi testvéreket vagy darbistákat takarja, az ébredési mozgalom John Nelson Darby (1800–1882) írországi prédikátor után kapta elnevezését.

29 = = Лешко, 2002: 105–114.

30 = = Белякова, 2015: 23.

31 = = Мицель, 1998. Petro Viljhovij 1945 februárja és 1959. december között állt a VKÜТ ukrán tagköztársasági szervének élén.

*állva minden hívő református lelkipásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmaságoknak, akiket Isten fölébük rendelt. Így a magyar református lelkipásztorok a bekövetkezett változást látva és annak minden következményét levonva nem tehetnek mást, minthogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt tekintsék.*³² Vagyis a találkozon részt vevő reformátusok egyértelműen elismerték az új hatalom jogérvényességét maguk fölött. A megbeszélés után, 1946 júniusában Szergij Ljamin-Agafonov³³ kérte a három református egyházmege vezetőjét, hogy terjesszék fel az esperesi kerületükben tevékenykedő lelkészek névsorát. A beérkező jelentésekből tudjuk, hogy az Ugocsi Egyházmegeében Lajos Sándor volt az esperes, és 24 lelkész maradt a helyén.³⁴ Az Ungi Egyházmegeét Gencsy Béla esperes irányította, 20 szolgáló lelkész tartozott hozzá.³⁵ Legnagyobb a Beregi Egyházmege volt, ahol 44 lelkész szolgált Bary Gyula esperessége alatt.³⁶ Vagyis 1946 nyarán 88 református lelkész volt Kárpátalján,³⁷ ám a gyülekezetek számát ezek a források nem jelezték. Azonban a VKÜT által 1947. február 27-én a Szovjetunió Minisztertanácsához benyújtott, az 1946. évről szóló beszámolóban 99 református gyülekezet volt feltüntetve.³⁸ Ljamin-Agafonov 1946. december 31-én Viljhovijnak küldött beszámolójában 40 ezer főre tette a református hívek számát Kárpátalján,³⁹ lényegesen alábecsülve létszámukat, ugyanis az 1941-es hivatalos adatok szerint a reformátusok lélekszáma 92 949 fő volt.⁴⁰

Miután 1946 végén Ljamin-Agafonov kinevezését véglegesítették, már tudhatta, kit fog a kárpátaljai reformátusok területi megbízotti posztjára felkérni. A pozíció betöltésére Bary Gyula esperest szemelte ki, aki amellet, hogy a szovjet bevonulás

32 = = MRE ZSL 2.f. F. 41.d. 1947/1726. 3.

33 = = Szergij Ljamin-Agafonov majd csak 1946 decemberében kapta meg végleges kinevezését a területi vallásügyi megbízotti posztra a Kárpátontúli területi Tanács Végrehajtó Bizottságától, ám 1946 februárjától ideiglenesen megbízottként foglalkozott a VKÜT kárpátaljai ügyeivel.

34 = = ДАЗО Ф. Р-1490. Оп.1. Од.36. 9. Арк. 9–10. 268/1946. sz. felhívására betérjesztem egyházmegeém lelkészeinek adatait. 1946. július 11.

35 = = Uo. 11. Kimutatás az Ungi Egyházmege lelkészeiről. 1946. július 15.

36 = = ДАЗО Ф. Р-1490. Оп.1. Од.36.9. Арк.5–6. Kimutatás a Kárpátontúli Területen /Zakarpatska Oblast/ a „Beregi református Egyházmege” kötelékében működő lelkipásztorokról. 1946. július 23.

37 = = Annak fényében, hogy az utolsó hivatalos adatok 1941-ben 113 református lelkészt és segédlelkészt tartottak nyilván, amelyből 1944 őszén 23–25 fő elmenekülését lehet alátámasztani, a többi a helyén maradhatott, s így a lelkészek 88 főnyi száma is teljesen reális adat.

38 = = РГАСПИ Ф. 82. Оп.2. Д.498 Л.105. Отчетный доклад Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по состоянию на 1 января 1947 г. 1947. február 27.

39 = = ЦДАВОВУ, Ф. 4648. Оп.4. Од.36.17. Арк.5. Отчёт Уполномоченного Совета по делам религиозных культов за IV.квартал 1946 года по Закарпатской области. 1946. december 1.

40 = = Kiss (szerk.), 1941.

után is helyén maradt, rangidős egyházi vezető is volt. Bary tiszteletes azonban egészségügyi állapota miatt nem tudott eleget tenni a vallásügyi megbízott decemberi meghívásának, így maga helyett – Györke István Beregi Egyházmegyei főjegyzővel egyeztetve⁴¹ – utóbbit javasolta és küldte Ungvárra.⁴² A megbeszélés legfontosabb kérdése a reformátusok ún. állami *előjárójának* megválasztása lett volna, aki az állam előtt képviselte felekezetét. E kérdés tisztázására tartottak Munkácson 1947. január 20-án lelkészi értekezletet, majd az értekezlet eredményét január 22-én szövegbe is foglalták, ami szerint a tisztségre Györke Istvánt javasolták. A három egyházmegye gyülekezeteiben elrendelt választások eredményét 1947. február 12-én hozták nyilvánosságra, eszerint az esperesek által javasolt Györke István választották meg területi megbízottnak.⁴³

Az eredményről Ljamin-Agafonov február 22-én tájékoztatta Viljhovijt,⁴⁴ aki ezt a megjegyzést írta a beszámoló lapszélére: „*Utasítást adni Szazanov elv-nak: 1. Elutasítani Györke István Jánosé püspökké történt megválasztását. 2. Tartózkodni az újabb püspökválasztástól a külön rendelkezés kiadásáig.*”⁴⁵ Felettese pár nap múlva megrovó levelében utasította kárpátaljai beosztottját, hogy tartsa be a kapott utasításokat a reformátusokkal kapcsolatban, ne legyen velük elnéző, és főleg ne *barátkozzon* velük, hanem minél hamarabb lásson neki a református egyház lelkészeinek nyilvántartásba vételéhez⁴⁶ és a Györke István nevével fémjelzett Keleti Baráti Kör⁴⁷

41 == Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalu. A levelet Györke Szabolcs, Györke István fia bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton is köszönök neki.

42 == Bary Gyula beregi ref. esperes levele a Területi Vallásügyi Meghatalmazottnak Ungvárra. 1.K.i./1947. sz. alatt. A levelet Györke Szabolcs, Györke István fia bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton is köszönök neki.

43 == ДАЗО, Ф. Р-1490. Оп.1. Од.зб.18. Арк. 4. Jegyzőkönyv a kárpáton túli terület református egyházközségeiből a területi megbízott és titkárja megválasztása céljából beterjesztett szavazatok felbontásáról és az eredmények megállapításáról. 1947. február 12.

44 == Уо. 3. Протокол написаний дня 12. лютого 1947 року в Великих Берегах на собранію Закарпатській Области реформатської церковної общини для виборів обласного уповноваженого откриття вибочих голосів і счислення результата. 1947. február 12.

45 == ЦДАВОУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.130. Доповідна записка С. Ляміна-Агафонова від 15 березня 1947 р. „Про вибори старшого реформатської церкви”. 1947. március 15.

46 == ГАРФ, Ф. 6991. Оп.3. Д.1114. Арк. 91–92. Уполномоченному Совета по делам религиозных культов при СМ СССР по Закарпатской области тов. Лямину-Агафонову С.Н. 1947. március 22.

47 == A Keleti Baráti Kör a kárpátaljai református lelkészeknek egy szűk körét jelölte, amely 1936-ban jött létre azzal a céllal, hogy belső missziós tevékenységével lelki ébredést indítson el a hívek között. Az orosz és ukrán nyelvű forrásokban azonban a megnevezésük eltorzult, s így lett belőle „Keleti Barátok klubja”.

ellenőrzéséhez.⁴⁸ Erről azonban a kárpátaljai reformátusok semmit nem tudtak, mint ahogyan arról sem, hogy Györke István március közepén – az államhatalom előtt – lemondott megválasztott tisztségéről.⁴⁹ És arról sem, hogy megválasztását követő naptól figyelte őt az államvédelmi hatóság. Ekkor történt, hogy a Keleti Baráti Kör három tagja – Simon Zsigmond, Zimányi József és Horkay Barna – 1947. március 26-án bementek a KGB beregszászi körzeti hivatalába, ahol elmondták hitvallásukat, amelyet Sztálinnak címeztek.⁵⁰ Ám a körzeti államvédelmi hivatal vezetője közölte a három lelkésszel, hogy ők vallási ügyekkel nem foglalkoznak, s elküldte őket Ljamin-Agafonovhoz Ungvárra. A három lelkész március 29-én el is ment hozzá, ahol leírták a Sztálinnak szánt gondolataikat. Ezt a szöveget a vallásügyi megbízott szinte azonnal továbbította Kijevbe.⁵¹

A történetek után Ljamin-Agafonov április 5-én különértesítésben üzent meg Bary Gyulának, hogy mivel továbbra is ő a református egyház szeniorja (rangidős lelkésze),⁵² berendelte őt Ungvárra. Bary április 15-én el is indult, azonban vágányzár miatt nem jutott el a városba. A találkozóra végül Beregszászban került sor 1947. május 6-án. Ljamin-Agafonov arra akarta rávenni a nagyberegi lelkészt, hogy ideiglenesen vállalja el a területi megbízotti tisztséget. Ám Bary ellenkezett, mondván, az egyházi választások alapján a tisztséget már betöltötték Györke István személyében. A vküt-meghatalmazott ekkor közölte, hogy a kijevi vezetés érvénytelenítette a február 12-i választás eredményeit, egyben Györke is lemondott. Így Baryt Ljamin-Agafonov – mondhatni – zsákutcába szorította, aki végül elvállalta a *sztársij* (más megfogalmazásban a területi megbízott) szerepét.

Közben két hónapnyi vizsgálat után – 1947 májusában – az állambiztonsági szervek megállapították,⁵³ hogy „*a Baráti Kör szovjetellenes szervezet, amely a fasiszta Magyarországnak segít Kárpátontúli Ukrajnát szentistváni birtokká tenni*”, s azt sürgősen

48 = = ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34. Арк.134. зв. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при СМ СССР по Закарпатской области тов. Лямину-Агафонову С.Н. 1947. március 22.

49 = = ГАРФ, Ф. 6991. Оп.3. Д.1114. Арк.88. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР тов. Вильховому П.Я. на Но-48 с от 22 марта 1947 года. 1947. április 24.

50 = = Erről bővebben lásd: Fodor, 2022: 70–81.

51 = = ГАРФ, Ф. 6991. Оп.3. Д.1114. Арк.82–85. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украине тов. Вильховому П.Я. 1947. április 7. Ez a hitvallás később mint a „Sztálinnak írt levél” címmel lett közismert.

52 = = Уо. 88. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украине ССР тов. Вильховому П.Я. на Но-48 с 22 марта 1947 года. 1947. április 24.

53 = = Ekkor a Szovjetunióban az Állambiztonsági Minisztérium látta el ezt a szerepet (rövidítése МГБ, orosz nyelven – МГБ), amelyet 1953-ban rendeltek a belügyminisztérium alá, s lett belőle Állambiztonsági Bizottság (КГБ).

fel kell számolni.⁵⁴ Viljhovij ezt a javaslatot terjesztette fel Moszkvába, ahol a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács 1947. május 20-án kelt utasítására ennek Kárpátontúli területi megbízottja feloszlatta a magát „»*Keleti fiúvérek*« klubjának nevező illegálisan működő szervezetet”.⁵⁵ Ez a vizsgálati eredmény ideiglenes működési zavart okozott a VKÜT bürokráciájában, mert azt érzékelték, valamit nem értenek a reformátusokkal kapcsolatban. A történéseket követően elrendelték a kárpátaljai református közösség teljes átvilágítását, amely szinte mindent érintett: az egyházközségek anyagi állapotát, a hívek számát, nemzetiségét; a lelkészek havi javadalmazásait (a pénz- és a természetbelieket egyaránt); a befolyásos egyháztagok politikai nézeteit; az egyházközségek ifjúsági, női és gyermekegyesületeit. Ljamin-Agafonovnak össze kellett állítania minden lelkész részletes életrajzát és tevékenységének listáját.

= = = Elképzelések a reformátusok és az evangéliumi keresztény-baptisták egyesülésére

1946-ban, mielőtt Magyarországgal elkezdődtek volna a békeszerződést előkészítő tárgyalások, Ravasz László, a Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének lelkészi elnöke szerette volna elérni, hogy a Kárpát-medence újra elszakított magyar lakta területein élő magyar anyanyelvű reformátusok megmaradhassanak egy egységes református egyházszervezetben. Ám a tervezet még csak megvitatásra sem került a párizsi tanácskozások folyamán.⁵⁶ Ekkor merült fel Ravaszban, hogy a Konvent Elnöksége forduljon az amerikai Déli Baptista Unióhoz (*Southern Baptist Convention*) legalább a kárpátaljai reformátusok megsegítése ügyében. Ugyanis az említett szervezet elnöke ez idő tájt járt Moszkvában,⁵⁷ s azt nyilatkozta a felekezeti lapokban, hogy a szovjetunióbéli baptistáknak mind a moszkvai állami közegek, mind pedig a külföldi protestáns egyházak vezetőségei felé jó kapcsolatai vannak.⁵⁸ A javaslat, miszerint meg kellene kérni a Baptista Uniót, „vegye gondjába” a kárpátaljai református gyülekezeteket, egy március 11-i keltezésű levél formájában is testet öltött, amelyben a kárpátaljai magyar reformátusok gyülekezeteinek az oroszországi protestánsok szövetségébe történő „beépítését” kérte a Konvent.⁵⁹ Ezzel egy időben a híveknek címzett

54 = = ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.4. Спр.34, Арк.134. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при СМ СССР по Закарпатской области тов. Лямину-Агафонову С.Н. 1947. március 22.

55 = = АУОБУ 30, Ф. 2258. Оп.1. Од.36.5983. Д. С-2274. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács Kárpátontúli területi megbízottjának 001.s/sz. igazolása. 1948. január 13.

56 = = Peyer-Müller, 1994: 397.

57 = = MREZSL, 2.f. fond, 41. d. 1947/5478. 2. Louis D. Newton levele. 1947. április 12.

58 = = Uo. 1947/870. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Elnökségének levele Dr. Révész Imre püspöknek. 1947. február 12.

59 = = Uo. 1947/1485. 3. Az Amerikai Déli Baptista Unió Elnökének. 1947. március 11.

levélben Ravasz arra szólította fel a gyülekezeteket, hogy „*Isten országának együttes építése céljából keressék a kapcsolatot az oroszországi protestánsokkal*”.⁶⁰ Vagyis félreérthető fogalmazásbéli különbség volt a két levél között, ami aztán elég sok problémát okozott a kárpátaljaiak és az evangéliumi keresztény-baptisták közötti megbeszélések ideje alatt. Ez a közeledési lehetőség a reformátusok és az evangéliumi keresztény-baptisták között akkor kapóra jött a szovjet bürokráciának, hiszen azt gondolták, ahogy annak idején a *szabadegyházakat*, most a reformátusokat is *beterelhetik* az evangéliumi keresztény-baptisták szervezetébe.

Az Evangéliumi Keresztény-baptista Össz-szövetségi Tanács (ЕКВÖТ) megbízottja, Ivanov Illés Grigorjevics (aki ekkor a Moldáv SZSZK főpresbitere volt) 1947. június 2-án érkezett meg Ungvárra, egy már kész egyesülési tervvel.⁶¹ A javaslat szerint a reformátusoknak joghatóságilag teljes mértékben a tanácsnak kellett volna alárendelniük magukat. A református közösségek vezetői és az ЕКВÖТ-megbízott közötti tárgyalások – kisebb nagyobb megszakításokkal – június 3. és július 17. között zajlottak. Június végére azonban holtpontra jutottak a megbeszélések, ugyanis a református vezetők nagyon megosztottak voltak. A Simon Zsigmond vezette lelkészek csoportja az egyesülés mellett foglalt állást, míg Bary Gyulával és Lajos Mihálylyal (aki ekkor Máramaros-Ugocsi esperes volt) együtt többen kategorikusan elenezték az evangéliumi keresztény-baptistákhoz történő csatlakozást.⁶² Bary a tárgyalások során csak a református egyházakozségek legalizációjának folyamatában volt hajlandó elfogadni az ЕКВÖТ jogi segítségét. Ettől nem tárgyalt, mondván, Ravasz László levele már nem mérvadó az adott politikai helyzetben, illetve az egyesüléssel a reformátusok elveszítenék saját felekezeti identitásukat. Ivanov szerint azonban a jogi segítséget csak abban az esetben tudják biztosítani, ha a reformátusok elfogadják a Moszkva-központú ЕКВÖТ teljes joghatóságát maguk felett. A megrekedt tárgyalásokat Gencsy Béla próbálta továbbblendíteni javaslatával, miszerint a párbeszédet mindenképpen folytatni kell még akkor is, ha nem értenek egyet a Ravasz által javasolt teljes egyesüléssel. A június 27-i beregszászi tanácskozáson arra a döntésre jutottak, hogy írásbeli nyilatkozatot küldenek Ljamin-Agafonovnak arról, hogy hajlandóak együttműködni a baptistákkal;⁶³ az ЕКВÖТ képviselőjének átadnak egy levelet, melyben kijelentik, „*hajlandók megkezdeni az említett együttműködés gyakorlati keresztülvitelét*”;⁶⁴ végül kitűzték az első hivatalos tárgyalás idejét és helyét.⁶⁵

60 = = Uo. 1. A kárpátaljai magyar református gyülekezetek pásztorainak. 1947. március 11.

61 = = Королева–Королев–Артемова, 2013: 77.

62 = = Войналович, 2005: 652.

63 = = ДАЗО Ф. Р-1490. Оп.1. Од.36.18. Арк.18–19. Уполномоченному Совету Министерства по делам религиозных культов в Ужгороде. 1947. június 27.

64 = = Uo. 20–21. A Szovjetunióbeli Evangéliumi Keresztény-Baptista Főtanács Moszkvában, 1947. június 27.

65 = = Uo. 17–18. A Szovjetunió Vallásügyi Minisztériumi Tanácsának meghatalmazottja Ungváron, 1947. június 27.

Bary kitartott véleménye mellett, és nem ment el a megbeszélésre július 8-án Bátyúba, szavazati jogát átadta két esperestársának. Az értekezleten részt vevő 58 lelkész két határozatot fogadott el: az egyik, hogy támogatják tárgyalás kezdését az evangéliumi keresztény-baptistákkal, a másik, hogy kinevezték a tárgyalódelegáció tagjait.⁶⁶ A hat lelkész alkotta küldöttség névsorába a csatlakozást támogató Baráti Kör tagjai közül egy sem került be.⁶⁷ A református delegáció július 11-én Beregszászban újra leült tárgyalni Ivanovval (a tolmács szerepét Kovács Ferenc, a kárpátaljai baptisták főpresbiter-helyettese töltötte be). A tárgyalás azonban nem járt eredménnyel, az udvariassági formulákon túl alig fogalmaztak meg többet,⁶⁸ tehát nem jutottak előrébb a szervezeti *egyesülés* kérdésében. A patthelyzetet megint Gencsy Béla próbálta feloldani, javasolva, hogy fogadják el az *együtműködést* az evangéliumi keresztény-baptistákkal, de csak bizonyos feltételekkel. A feltételeket Gencsy kilenc pontba szedte. Eszerint a reformátusok elfogadják az ЕКВÖТ-t lelki központként, ha oda saját képviselőt delegálhatnak; a terület főpresbiterének adminisztratív hatalmát is elismerik, de megtartják saját istentiszteleti rítusuk minden sajátosságát, miközben az egyházközségek vezetését maguk a reformátusok végzik; megtartják saját espereseiket, de önkéntesen hozzájárulnak az ЕКВÖТ kiadásaihoz; ezért az ЕКВÖТ minden jogi és lelki felelősséget magára vállal, többek között a Református Egyház törvény szerinti regisztrációját is.⁶⁹ Mindezekkel lényegesen módosultak az eredeti egyesülési tervzet pontjai. A feltételeket átadták Ivanovnak, aki a megfogalmazott kitételek ellenére a Kárpátaljáról történt elutazása előtt a területi vallásügyi megbízottnak benyújtott saját kezű beszámoló feljegyzésében sikeresnek minősítette a reformátusokkal folytatott megbeszéléseket, s reményét fejezte ki, hogy azok majd egyesüléssel fognak végződni.⁷⁰

Mindeközben a Baráti Kör tagsága tovább folytatta missziós tevékenységét, s az ébredési mozgalom konferenciái, imaalkalmi, bibliakörei több ezer embert mozgattak meg Kárpátalja-szerte. Viljhovij úgy érezhette, hogy az események kicsúsztak a kárpátaljai vallásügyi meghatalmazott kezéből, s felszólította, hogy személyesen járjon el a КВК tevékenységének beszüntetésében. Szeptemberben Ljамин-Agafonov

66 = = Уо. 25. Jegyzőkönyv a Református Egyház Lelkipásztorai Értekezletének 1947. július hó 8-án Bátyú községben hozott határozatáról, 1947. július 8.

67 = = Уо. 28. Список пасторов реф. Церкви участвовавших в совещании 8. июля 1947 г. в с. Батьево. 1947. július 8.

68 = = ДАЗО Ф. Р-1490. Оп.1. Од.зб. 18. Арк. 29. Запись №1 совещания уполномоченных Закарпатской Венгерской Реформатской Церкви совместно с членом Президиума Всесоюзного Совета Эвангельских Христиан-Баптистов братом Ивановым И.Г. и при участии работника ВСЭХБ, брата Ковача Ф.И., состоявшегося 11 июля 1947 г. в Берегове. 1947. július 11.

69 = = Саламаха, 2001: 377.

70 = = ДАЗО Ф. Р-1490. Оп.1. Од.зб. 18. Арк. 31. Уполномоченному Совету по делам религиозных Культур при Совете Министров СССР по Закарпатской области. 1947. július 15.

magához hívatta a kör vezetőjét, Simon Zsigmondot, tevékenységük felhagyására szólítva fel. Azonban az evangelizációs és missziós foglalkozások folytatódtak. Ez pedig a VKÜТ vezetése számára egyértelműsítette: ungvári meghatalmazottjuk tehetetlen, s így szeptember végén felmentették Ljamin-Agafonovot. Helyére (megbízotti beosztásban) Dubrovskij került, aki nem volt képes azonnal átlátni a szövevényes helyzetet.⁷¹ Október elején pedig a „Biblia-körös fiúkat” hívogatni kezdték a KGB-re.⁷² Végül még abban a hónapban a KВК két legaktívabb tagját, Zimányi József és Horkay Barna lelkészeket (egy hét különbséggel) letartóztatták.⁷³

A reformátusok és az evangéliumi keresztény-baptisták között július végén kompromisszumos megoldással zárult tárgyalások után hat hónappal a VKÜТ-nél 180 fokos fordulat következett be a kérdést illetően. Az illetékes apparátusi vezetőhöz – titkos minősítéssel ellátva – eljutott Viljhovijnak az az összefoglalója, mely szerint a kijevi hivatalt nyugtalanította, hogy „*az EKB-kal történő tárgyalások felélénkítették a reformátusok »fanatikus« részét, és újra elburjánoztak a gyülekezések, megbeszélések, »kongresszusok«.* Mindezekkel a Szovjetunió elleni következő rágalalmazást készítik elő [...] Ezért semmilyen »közeledést« nem lehet megengedni a reformátusoknak az evangéliumi keresztény-baptistákkal és a lehető leghamarabb fel kell számolni ezt a »barátkozást«, főleg az ún. »ébredési« mozgalom tagjai és az EKB között.”⁷⁴ Az 1947. évi utolsó negyedévről készített beszámolójában Viljhovij már konkrét javaslatokkal állt elő Moszkvának: „*A reformátusok (kálvinisták) egyházát az EKB-kal egyesíteni nem célszerű [...]. Azok a folyamatok, amelyek a református egyházban zajlanak, arról tanúskodnak, hogy ezt az egyházat ún. »üvegbura« alatt kell tartani, nem pedig eldugni az evangéliumi-baptisták ernyője mögé.*”⁷⁵ Az USZSZK vallásügyi megbízottjának véleményét osztotta moszkvai felettese, Poljanszkij is, aki 1948. április 20-i határozatában jóváhagyta a reformátusok és az evangélikus keresztény-baptisták egyesülésének megakadályozását, tehát a két felekezet közötti tárgyalásokat az állami szervek megszakították. Ugyanezzel a határozattal utasították a VKÜТ helyi meghatalmazottját, hogy kezdje el a református egyházközségek regisztrációját.⁷⁶ A kárpát-

71 == ГАРФ, Ф. 6991. Оп.3. Д. 1112. Арк.138. Заместителю председателю Совета по делам религиозных Культур при Совете Министров СССР тов. Садовскому Ю.В. на № 662с от 10/IX -47 г. 1947. szeptember 26.

72 == Horkay, 1998: 152.

73 == АУСБУ ЗО, Ф. 2258. Оп.1. Од.3б. 5983. Д. С-2274. с. 5, 7.

74 == ЦДАВОВУ, Ф.4648. Оп.2. Спр. 55. Арк. 11–14. Председателю Совета по делам религиозных культур при Совете Министров СССР тов. Полянскому И.В. 1947. december 25.

75 == ЦДАГОУ, Ф.1. Оп.23. Спр.5069. Арк. 34. Отчёт Уполномоченного Совета по делам религиозных культур за IV. квартал 1947 года по Украинской ССР. 1947. december 20.

76 == ГАРФ, Ф. 6991. Оп.3. Д. 1112. Арк.177. Уполномоченному Совету по делам религиозных культур при Совете Министров СССР по Украинской ССР тов. Вильховому. 1948. április 20.

aljai reformátusok így kerültek el az EKBÖT-ba történő beolvasztást, s maradhattak meg különálló felekezetként és egyházként a szovjet birodalom legnyugatibb csücskében.

=== Összegzés

Végezetül elmondható, atipikus az a folyamat, amelyen a kárpátaljai reformátusok át-estek 1944–1948 között. A történésekben a lokális közösség és az állam viszonyának folyamata tükröződik, illetve az a dialektikus folyamat, amely során – egy háború utáni átmeneti időszakban – végül engedélyt kaptak közösségeik állami bejegyzésének elindítására. A kényszerpályára kerülés úgy felekezeti, mint nemzetiségi hovatartozásuk miatt történt. Végigkövethető a közösség autonómiájának, önrendelkezésének az államhatalom általi csorbítása, illetve az erre való törekvés.

A kutatási kérdések első csoportjában felvetett problémáknál egyértelműen Brubaker meghatározása szerint értelmezhetjük az etnicitás *csoportos* (groupist) felfogását,⁷⁷ mivel itt a csoport valóban úgy jelenik meg, mint nemzeti kisebbség,⁷⁸ amely világosan elhatárolható homogén tagsággal bírt. Jól meghatározhatók voltak céljai is: megmaradni reformátusnak és magyarnak. Ennek ellenére, mikor megjelent a birodalmi szempont, amely szerint *jó lett volna* beolvasztaniuk az EKBÖT-be, akkor a csoportidentitás felekezeti vetületében addig lappangó *szövetszakadás* nyilvánvalóvá vált, ugyanis megoszlott a véleményük az egyesülésről. A Keleti Baráti Kör tagsága a bibliai tanításra koncentrált, és az általa helyesnek vélt irányba történő haladást felekezetének szervezeti autonómiája elé helyezte, amikor egyértelműen az evangéliumi keresztény-baptistákkal történő egyesülés mellett foglalt állást. Vagyis abban a többes identitásláncban (protestáns – református – magyar nemzetiségű – szovjet állampolgár), amelyet a fent jelzett kényszerhelyzet szült, a Keleti Baráti Körnél a *protestáns* szegmens jelentette az elsőbbséget. Ebben az állásfoglalásban azonban sehol nem jelent meg a nemzetiség iránti közömbösség, mint a különböző nemzetiségek közötti ingadozás, sem a nemzetiség megtagadása, bár 1944-ben a szovjet birodalom peremvidékére kerültek.⁷⁹ A protestáns felekezeten belüli irányzatok iránti közömbösségként értelmezhetjük, hogy a reformátusok egy csoportja (a Keleti Baráti Kör tagsága) úgy vélte, hogy az ő bibliai értelmezésük szerinti lét megélése szempontjából teljesen közömbös, hogy az a református vagy az evangéliumi keresztény-baptisták egyházszervezetén belül zajlik-e. Az ő identitásukba belefért egy nagyobb, nem református egyházszervezetbe történő belépés. A kérdés, miszerint a belépéssel vállalták volna-e a teljes liturgikus hasonulást is, az egyesülés elmaradása miatt nyitott maradt.

77 == Brubaker, 2001: 60–66.

78 == Brubaker, 2006: 11.

79 == Zahra, 2017: 5–42.

A reformátusok másik csoportja (Bary Gyula és lelkésztársai) azonban az evangéliumi keresztény-baptistákkal történő egyesülésben az egyházszerkezet (egyházmegye és egyházkerület) addigi hagyományos egyházközségi autonómiájának elvesztésén túl magának a református identitásnak az elvesztését is látta. Számukra nem fért bele a keretek oly mértékű tágítása, amely a felekezeti identitásukat meghatározó sajátosság, a zsinat-presbiteri elv feladását jelentette volna.⁸⁰ Náluk a többes identitásláncból (protestáns – református – magyar nemzetiségű – szovjet állampolgár) a hagyományos református hitvallás és liturgiához történő ragaszkodás, tehát a *református* maradt az elsődleges. Ebben a csoportban sem jelent meg a kérdés nemzetiségi vetülete: nem azért utasították el az EKB-val az egyesülést, mert azok más nyelvűek voltak, hiszen a baptistáknak Kárpátalján 1946-ban tíz magyar gyülekezete működött.

A reformátusok 1944-ben öt év után újra egy idegen állam fennhatósága alatt találták magukat. A közösség az új birodalommal sem mérete, sem ereje miatt nem volt képes szembefordulni. A helyzetből az adódott volna, hogy a túlélés érdekében éljenek a birodalmi bürokrácia felajánlotta lehetőséggel, s csatlakozzanak az evangéliumi keresztény-baptistákhoz. Ennek ellentmondott azonban a felekezet struktúrája és a már említett zsinat-presbiteri elv, amely a másik protestáns irányzatba történő beolvadással előbb-utóbb felszámolódnak volna. Vagyis míg a Baráti Kör elsődleges mozgatórugója a helyzet szülte logika feltétel nélküli elfogadása volt, addig a másik csoportot (Baryékat) az önszerveződési struktúra létrehozta mozgástér és gondolatí sík fel nem adása mozgatta, s nem a kisebb ellenállás felé történő haladás. Ebben a polarizált patthelyzetben – talán törvényszerűen – jelent meg a Gencsy Béla megfogalmazta *arany középút*, amely valójában *hintapolitika* volt. Az *ide is, oda is* elvből a gyakorlatban *ide se, oda se* irány lett. A jelenből nézve mindkét álláspont tekinthető a *helyzet logikája* által diktálnak, ugyanis az eset azt mutatja, hogy többszörös alávetettségben is van döntési lehetőség, amely ráadásul reális alternatívának is számíthat, hiszen az egyesülésnek is volt esélye és a különállásnak is.

A szovjet birodalmi halmazhoz tartozó kérdések közül kronologikusan először a birodalom autoritása érvényesítésével találkozunk. Az ezzel kapcsolatos alaptételt a Kárpátaljára 1946 februárjának végén kiterjesztett szovjet egyházpolitika állította fel. Ezt firtatta Viljhovij 1946 tavaszán, amikor Munkácson felvetette a kérdését, miszerint a kárpátaljai református lelkészek magukra nézve melyik kormányt tekintik jogérvényesnek: a szovjetet vagy a magyart? Ebben egyértelműen az identitás-meg-

80 = = A magyar református egyház alulról építkező, és a zsinat-presbiteri elvet követi. Ez azt jelenti, hogy az egyház szervezeti alapegysége az egyházközség, melynek tagjai azok a 18 évet betöltött, konfirmált emberek, akik anyagilag hozzájárulnak a gyülekezet fenntartásához, ezért az egyházközségi gyűlésen szavazati joggal bírnak. Az egyházközség tagjai presbitereket választanak, majd a presbiterek közül gondnokot. Az egyházközség képviselője a lelkész (lekipásztor) és a gondnok. A presbiterek választják az egyházmegye, az egyházkerület tisztségviselőit és a Zsinat tagjait.

határozásnak a kérdését látjuk viszont, ahol a birodalom szempontjából a szovjet állampolgárság állt az első helyen. A reformátusok nem tehettek mást, mint hogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt ismerték el. Innentől kezdve vált a kárpátaljai reformátusok és a szovjet állam viszonya egyértelműen és erősen aszimmetrikussá, ahol a birodalom diktálta a feltételeket, amelyekhez a reformátusok alkalmazkodtak (vagy nem). Azonban addig élvezett szervezeti autonómiájukat a református közösségek egyértelműen elveszítették.

A bürokrácia közben kereste azt az embert, akin keresztül ezt a közösséget is irányítani tudja. A reformátusok által 1947 februárjában megválasztott területi megbízott személyét azonban a ВКЮТ nem hagyta jóvá, mert nem egyeztettek előtte arról a hivatallal. Ezzel egy időben zajlott (a magyarországi püspök kezdeményezésére) a puhatolózás az evangéliumi keresztény-baptistákhoz történő esetleges csatlakozásról, és az ЕКБÖТ képviselőjének Kárpátaljára történt megérkezése is. Ugyancsak ekkor került képbe, hogy Györke István múltját kutatva az állambiztonsági szervek arra jutottak, hogy személye veszélyt jelent a szovjet államra, mert még saját felekezetén belül is szembefordult az egyházi vezetéssel. Az evangéliumi keresztény-baptistákhoz csatlakozni szándékozó КБК három tagja pedig ugyancsak ekkor vetette papírra Ungváron az ún. Sztálinnak írt levelet. Mindez oly mértékben összekuszálta az állami hatóság számára a reformátusokkal kapcsolatos, addig is nehezen átlátható helyzetet, hogy megakasztotta a hivatal fogaskerekeit. Úgy tűnik, a birodalmi bürokrácia számára az egyidejűleg rázúduló túl sok új információ jelentette a fordulópontot, amelynek következtében megváltozott a hivatal álláspontja. Persze ez azt is jelenthette, hogy a kárpátaljai reformátusok tüzetesebb megismerése valójában csupán adatgyűjtést takart, mielőtt véglegesen döntött volna róluk. Az elindított feltérképezés sokrétűsége és szerteágazása lehetett az oka, hogy az eljárás közel fél évig tartott. Legelőször az derült ki, hogy a zsinat-presbiteri elvre épülő rendszerük nem hierarchikus, hanem autonómián alapul. Ezért válhatott lehetségessé, hogy annak keretein belül már egy évtizeddel azelőtt, az egyházi vezetéssel egyet nem értők külön csoportosulást (a Keleti Baráti Kört) hozhattak létre. Szovjet szemszögből ez az elv az állam autoritását erősen sértette, sőt, szembement vele. Hiszen ha ez az autonómiához szokott csoport bekerül egy már államilag irányított szervezetbe (ЕКБ), akkor ott már fedett formában tevékenykedhet.

Az evangéliumi keresztény-baptistákkal a reformátusok egy kompromisszumos kiegyezésig jutottak, amely az egyesülés előszobája lett, egyben felélénkítette az egyesülést támogató Baráti Kör tevékenységét is. Időrendben ezután a bürokrácia részéről egy újabb fordulat következett, amelynek során az addig üdvösnek vélt egyesülési folyamatot megakasztották. A ВКЮТ moszkvai vezetője 1948 áprilisában egyenesen megtiltotta az egyesülésüket, s a reformátusok számára inkább a több mint két éve akadályozott állami bejegyzési folyamatot kötelezően és gyorsított eljárásban elindította. Tehát végeredményben a szovjet bürokrácia nem olvasztotta be és nem is számolta fel a református közösséget, hanem külön egyházként legitimálta.

Így történt, hogy a reformátusok 1948 tavaszán megkapták az engedélyt aktív egyházközségeik hivatalos bejegyzésére (mivel addig engedély nélkül működtek). Úgy lettek a szovjet birodalom alkotóelemei, hogy lokális önszerveződésük alapelemeit (felekezeti liturgia, hagyományok megőrzése, istentisztelet nyelve) megtarthatták, még ha nekik is létre kellett hozniuk a „húszas tanácsokat”.⁸¹ Ezekben a tanácsokban szinte kivétel nélkül ugyanazok voltak jelen, mint előtte az egyházközségi vezetésben. Annak ellenére, hogy hitéletük megélése visszaszorult Isten házába és a családi körbe, a hívek nem tűntek el. A tradíciójukhoz ragaszkodó reformátusok így szigetként lokális identitást képviseltek a szovjet birodalomban, ahol a protestáns felekezeteket az észti és a lett evangélikus-lutheránusok, a hetednapos adventisták, valamint az észti metodisták mellett a Kárpátaljai Református Egyház képviselte, amely a legkisebb, míg az evangéliumi keresztény-baptistáké a legnagyobb egyházszervezet volt. Ezt a megmaradási formát akár izolált vagy zárványos létként is megfogalmazhatjuk, ám utólag úgy tűnik ez tette lehetővé a magyar közösség számára az anyanyelv megtartását is. Mivel a magára birodalmi elitként tekintő hivatalnokok és párttagok számára érthetetlen volt ez az önfejűen saját önszerveződéséhez, hagyományaihoz makacsul ragaszkodó réteg, mindvégig mint idegen testet kezelték, felügyelték a kárpátaljai reformátusok tevékenységét és mindennapjait, több ezer feljegyzést, beszámolót, feljelentést, statisztikai kimutatást készítve és hagyva így az utókor számára.

A kutatás során felmerült olyan kérdés is, amelyre a források nem adtak egyértelmű választ. Ilyen volt például az, hogy csak egyszer találtunk utalást a Gencsy-féle alternatív cselekvési program megfogalmazásának jegyzőkönyvében arra, hogy a közösségnek gondolnia kellene arra is, hogy az állam felé történt akciójukra a birodalom milyen lehetséges válaszreakciót adhat, és ez milyen perspektívát, jövőt nyújthat és jelenthet később a reformátusok számára. Ezenkívül ilyen világias megfontolások sehol nem merültek fel a református felekezet részéről, csak dogmatikusak. Ennek fényében talán nem is olyan meglepő, hogy pont Gencsy Béla lett Bary Gyula után a Kárpátaljai Református Egyház feje 1949 decemberében.

81 = = A Húszas Tanács a szovjet rendszer által elfogadott ortodox egyház gyülekezet-szervezési rendszerének kiterjesztése volt minden más felekezetre, amelynek értelmében 20 helyileg választott gyülekezeti tag képviselte az egyházközséget az állam felé. A reformátusoknál tagja volt a gondnok, a jegyző, a kántor, a harangozó, a pénztáros és a presbiterek.

=== Levéltári források ===

АУСБУ 30 – Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області, Ужгород [Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai területi Hivatalának Levéltára, Ungvár]

Фонд 2258. Криминальные дела [2258. fond, Büntetőügyek]

Опис 1. Дел постоянного хранения за 1939–1993 годы [1. opisz.

Állandó megőrzési akták 1939–1993 évekről]

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України, Київ [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára, Kijev]

Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ),

м. Київ (1918–1991) [1. fond. Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága (УКР КВ), Kijev (1918–1991)]

Опис 23. Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина) 1941–1959 pp. [23. opisz. Az Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága általános osztályának (speciális szektor) iratai (titkos rész), 1941–1959]

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ [Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára, Kijev]

Фонд 4648. Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники: (об'єднаний фонд) [4648. fond. Ukrajna Migrációs és Nemzetiségi Minisztériuma alá tartozó Vallási Ügyek Tanácsa és annak elődei (összevont fond)]

Опис 2. Уполномоченный совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР. Дел постоянного хранения за за 1944–1965 гг. [2. opisz. Az szszksz Minisztertanácsa alá tartozó Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa az Ukrán szszk-ban. Az 1944–1965 közötti évek állandó megőrzésű ügyei]

Опис 4. Опис 4. Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РНК РМ СРСР по УРСР, дел за 1944-1965 pp. [4. opisz. Az szszksz Minisztertanácsa alá tartozó Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa az Ukrán szszk-ban, az 1944–1965 közötti évek ügyeig]

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області, Ужгород [Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár]

Фонд Р-1490. Уполномоченный совета по делам религиозных культов [Р-1490. fond. Vallási Kultuszok Ügyei Tanács kárpátaljai területi meghatalmazottjának iratai]

Опис 1. Документальные материалы постоянного срока хранения
Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете
Министров СССР по Закарпатской области за 1946–1956 годы [1 opisz.
A Szovjetunió Minisztertanácsa alá tartozó Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsa
kárpatáljai meghatalmazottjának 1946–1956 közötti évek állandó megőrzésű
ügyei]

ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации, Москва [Orosz
Föderáció Állami Levéltára, Moszkva]

Фонд 6991. Совет по делам религий при Совете Министров СССР [6991.
fond. Az szszksz Minisztertanácsa mellett működő Vallásügyi Tanács]

Опис 3. Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР.
1944–1960 гг. [3. opisz. Az szszksz Minisztertanácsa mellett működő
Vallási Kultuszok Ügyei Tanács. 1944–1960]

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MRE ZSL)

2.f. fond Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai

=== Internetes hivatkozások ===

РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической
истории, Москва [Orosz Állami Társadalompolitikai Történeti Levéltár, Moszkva]

Фонд 82. Молотов (наст. Скрыбин) Вячеслав Михайлович (1890–1986)]

82. fond. Molotov (eredetileg Szkrjabin) Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986)

Опис 2. Молотов (Скрыбин) Вячеслав Михайлович (1890–1986) [2. opisz.

Molotov (Szkrjabin) Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986)]

<http://istmat.info/node/59127> (utolsó letöltés: 2021. 12. 05.)

=== Magántulajdonban található levelek ===

Bary/1

Bary Gyula beregi ref. esperes levele a Területi Vallásügyi Meghatalmazottnak
Ungvárra. 1.K.i./1947. sz. alatt.

Bary/2

Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak
egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalun.

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Белякова, 2019

Надежда Белякова Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов – продукт и заложник сталинской религиозной политики. In *Конфессиональная политика Советского государства в 1920-50-е годы: материалы XI международной конференции*. Москва: Полит. энцикл.: Президентский центр Б. Н. Ельцина. 418–429.

Белякова–Добсон, 2015

Белякова, Надежда – Мириам Добсон: Женщины в евангельских общинах послевоенного СССР. 1940–1980-е гг. Исследование и источники. Москва: «Индрик».

Бондарчук, 2019

Бондарчук, Петро: *Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років): Історико-релігієзнавче дослідження*. Київ: Інститут історії України.

Brubaker, 2001

Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. Ford. Neményi László. *Beszélő*, 7–8. sz. 60–66.

Brubaker, 2006

Brubaker, Rogers: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában. Ford. Erdősi Péter. *Regio*, 3. sz. 3–29.

Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea, 2011

Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Jon Fox – Lina Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Ford. Berényi Gábor, Boris János, Károlyi Júlia. L'Harmattan, Budapest.

Данилець–Міщанин, 2013

Данилець, Юрій – Віктор Міщанин: Православна церквана Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944–1950 рр.). *Русин*, 4. sz. 88–112.
DOI: 10.17223/18572685/34/8

Egry, 2012

Egry Gábor: „Két pogány között”? Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború közti Erdélyben. *Múltunk*, 4. sz. 66–88.

Egry, 2015

Egry Gábor: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. *Napvilág*, Budapest.

Feischmidt, 2010

Feischmidt Margit: Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In uő (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 7–29.

Fodor, 2016

Fodor Gusztáv: A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. 170–197.

Fodor, 2017a

Fodor Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, Málnakij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)*. „Rik-U” Kiadó, Beregszász–Ungvár. 97–117.

Fodor, 2017b

Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek*. Kárpátaljai református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Debrecen.

Fodor, 2022

Fodor Gusztáv: A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In Erdős, Kristóf – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, vészben...” Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Budapest. 61–90.

Forgon, 1992

Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai magyar református lelkész a Gulágon*. Kálvin, Budapest.

Fox–Miller-Idriss, 2008

Fox, Jon E. – Cynthia Miller-Idriss: Everyday nationhood. *Ethnicities*, 4. sz. 536–576.
DOI: 10.1177/14687968080888925.hal-00571904

Hargita (szerk.), 1995

Tűzszlopoddal jéghegyek között: Zimányi József életútja. Szerkesztette: Hargita Árpád. Fundamentum Alapítvány, Budapest.

Horkay, 1998

Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. K. n., h. n.

Jenkins, 2002

Jenkins, Richard: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom.
Ford. Dóczy Éva. *Magyar Kisebbség*, 4. sz. 243–268.

Капітан, 2013a

Капітан, Лариса: Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повоєнних років. *Гуржіївські історичні читання*, 6. sz. 240–244.

Капітан, 2013b

Капітан, Лариса: Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра. *Краєзнавство*, 2. sz. 139–145.

Kiss (szerk.), 1941

A magyarországi református egyház egyetemes névtára 1941. Szerkesztette: Kiss Gyula. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Королева–Королев–Артемова, 2013

Королева, Л. А. – А. А. Королев – С. Ф. Артемова: Власть и евангельские христиане-баптисты в России 1945–2000 гг.: эволюция взаимоотношений. ПГУАС, Пенза.

Kovács, 1990

Kovács Zoltán: *Bilincsből és békecsőben Istennel*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

Labbé, 2019

Labbé, Morgane: National indifference, statistics and the constructivist paradigm.

The case of the Tutejsi ('the people from here') in interwar Polish censuses. In Van Ginderachter, M. – Fox, J. (szerk.): *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. (1. ed.) Routledge, London, 161–179. <https://doi.org/10.4324/9781315145402>

Лешко, 2002

Лешко, Оксана: Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. In *Carpatika–Карпатика*. Вип. 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Вид-во УжНУ, Ужгород, 105–114.

Лешко, 2003

Лешко, Оксана: Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія*, 9. sz. 74–82.

Лисенко, 1998

Лисенко, Олександра: *Церковне життя в Україні 1943–1946 рр.* Київ: Інститут історії України НАНУ.

Мицель, 1998

Мицель, Михаил: *Общины иудейского вероисповедания в Украине*. Київ. (<http://judaica.kiev.ua/old/eg9/mizel/miz3.htm> (utolsó letöltés: 2022. november 10.))

Peyer-Müller, 1994

Peyer-Müller, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitékintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, Budapest.

Шерстюк, 2012

Шерстюк, Інна: Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки. *Історична пам'ять*, 28. sz. 85–92.

Саламаха, 2001

Саламаха, Ігор: Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948). *Історія релігій в Україні. Праці XI Міжнародної наукової конференції*. (Кн.1.) Львів: Логос. 372–378.

Szántó (szerk.), 2000

Mélyégből a magasba: bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása. Szerkesztette: Szántó János. Kárpátaljai Református Egyházkerület, [Munkács].

Тернер, 2011

Тернер, Ф. Д.: Значення фронтиру для американської історії. Ford. Маргарита ЄГОРЧЕНКО Україна Модерна. *Пограниччя. Окраїни. Периферії*, 18. sz. (online kiadvány, elérhető: <https://uamoderna.com/md/18-turner>).

Войналович, 2005

Войналович, Віктор: *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ: Світогля.

Zahra, 2017

Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség, mint elemzési kategória. Ford. Berecz Ágoston. *Regio*, 2. sz. 5–42.

Kulcsszavak

=====

határon túli magyarok, Kárpátalja, református egyház, Szovjetunió

Ülés, háttérben szocialista üzenettel és a kommunista munkásmozgalom alapítóival, 1973.

Fortepan / Magyar Rendőr

/ “Continue in the Faith, Stable and Steadfast” /

**The survival chances and possibilities
of the Transcarpathian Calvinists after the annexation
to the Soviet Union**

The article examines the dilemma faced by the Transcarpathian Reformed community in the years 1946–47 following the annexation to the Soviet Union. The basic problem was caused by the fact that among the Protestant denominations, only the Evangelical Christian-Baptists (ЕКВ) had a legal license to operate in the Soviet Union, which had become an empire. The study aims to explore the dialectics of the dilemma arising among the leaders of the Reformed Church, according to which they had to choose between two mutually exclusive options: they either merge into the ECB organization, or they insist on their denominational characteristics and take the risk of termination. The article also shows how the choice of the Reformed Church was influenced by the denominational autonomy it had enjoyed and by national traditions. The state authorities offered an opportunity for a routine solution to the emerging difficulty, which was the entry into the organization of the ECB. However, the reactions of the members of the Reformed Church to this created an unexpected problem in the Soviet bureaucratic system, as their religious affiliation was linked to their nationality. Thus, a new situation and problem appeared at imperial level. The study also highlights to what extent the response of the religious minority was a consequence of religious and/or ethnic affiliation in this case. Finally, it also reveals how the initial idea of the authorities changed during the exploration of the dilemma, and then what conclusions and results it entailed.